

PASSA 'EPIDÈMIA': UN CAS D'HOMONIMITZACIÓ

Modernament, a les nostres latituds ja no solen sorgir aquelles epidèmies calamitoses dels temps medievals que afectaven en massa les poblacions. Però, quan encara, de tant en tant, malgrat els progressos de la higiene i la medicina, es produeix en alguna època de l'any la brotada més o menys generalitzada d'alguna malaltia contagiosa, aquesta se sol anomenar una *passa*: una *passa de grip*, una *passa de tifus*, una *passa de refredats*. Tot i que gairebé tots els diccionaris que registren el mot el defineixen —en forma substantiva o adjectiva— expressant-ne el caràcter d'epidèmia, els parlants solen considerar la *passa* d'alguna malaltia com una epidèmia de to menor, ni massa greu ni, molt menys, esfereïdora.¹ No és rar tampoc l'ús de *passa* en

1. Heus ací com presenten el mot els principals diccionaris que el registren:

O. POU, *Thesaurus puerilis* (1575, 2a ed. 1580): *passa còlica*. Colicus dolor. P. TORRA, B. BRAVO, *Thesaurus verborum ac phrasium* (1640) i P. TORRA, *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium* (1670): *Passacolica. Colicus dolor; a l'entrada *Passar*, a més de les accepcions corrents, registra: *Passar*, o *patir borrasca*, Subire tempestates et procellas: iactari, quati, concuti, agitari in alto gravissima tempestate. J. LACAVALLERIA, *Gazophylacium catalano-latinum* (1696): *Passacolica* ó *colica*. V. *Colica*. (*Colica*, malaltia. Colicus dolor, Colicus morbus, intestini morbus); a l'entrada *Passa* remet a *Fortuna*, on surt: *Ell està en passa de fer gran fortuna*. J. ESTEVE, J. BELVITGES, A. JUGLÀ, *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803): *passa*. s. f. d'alguna malaltia. *Constelació*. Epidemia. P. LABÈRNIA, *Diccionari de la llengua catalana* (1839): *passa*. f. Introducció de una malaltia epidèmica. *Constelació*. Contagiosus morbus. *Diccionari Aguiló* (1929): *passa*: 3, contagi, epidèmia, malaltia contagiosa. Ex.: tenir la *passa*: tenir la malaltia regnant en temps d'epidèmia. Ex.: al poble tal hi ha *passa* de verola. P. FABRA, *Diccionari general de la llengua catalana* (1932) i *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (1995): *passa* f. Malaltia epidèmica regnant en una localitat. A. ALCOVER, F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* (1969): *passa*. f. Malaltia epidèmica regnant a un lloc i temps determinat; cast. *constelació*. «Hi ha una *passa* de constipats que fa por». *Gran diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana (1998): *passa* f 2 PAT Epidèmia.

sentit figurat, aplicat a certes modes socials, a vegades enutjoses i sortosament efímeres, que sorgeixen de tant en tant.

Qualsevol parlant a qui sigui encara familiar el mot *passa* —perquè sospito que és d'aquells mots amb tendència a un ús regressiu, almenys entre el jovent— el relacionaria sens dubte amb el verb *passar*, com un postverbal. Quan sorgeix alguna *passa* en algun indret, és com si una malaltia sobrevingués, *passés* per algun grup humà o animal: la malaltia *passa* i toca a qui toca. Cal, però, reconèixer que, com a postverbal, *passa* no deixa de ser un xic rar. No té el mateix rendiment d'ús que tenen altres postverbals com *ajuda*, *arreplega*, *condemna*, *crida*, *estrena*, *sega*, alguns dels quals tenen també en concurrència formes amb el radical tot sol, sense la vocal *a* de suport: *ajuda* / *ajut*, *arreplega* / *arreplec*, *crida* / *crit*. Per a 'acció de passar' tenim les formes més usuals *pas* i *passada*: *El pas de la mar Roja pels israelites. El pas d'una processó. El pas d'aus migratòries. El pas del Sol pel meridià. El pas de l'aigua per les canonades. El pas del dia a la nit. El pas de l'estat sòlid a l'estat líquid. Fer moltes passades per davant d'un lloc. Fer una cosa de passada. Fer una passada a casa d'algú.*

De fet, un postverbal equivalent a *passa* no es troba —que jo sàpiga— en cap altra llengua romànica, llevat del castellà, que té *pasa* només per al significat de 'paso de las aves', 'paso (acción de pasar) de las «aves migratorias»', 'acción de pasar las aves migratorias' *La pasa de grullas*,² significat també existent en català. No hi ha enlloc més res de *passa* en el sentit d'«epidèmia» o altres sentits, fet que no deixa de sorprendre, tractant-se d'un verb tan corrent i productiu com *passar*. O és que podríem suposar que *passa* és un mot generat exclusivament en català, entre les altres llengües romàniques, com ara, per exemple, els mots *apaivagar*, *confegir*, *congesta*, *conjuminar*, *deler*, *desar*, *espurna*, etc.?

Tant Joan Coromines (*DECLC*, VI, 319, *s. v. pas, passar*) com F. de B. Moll (*DCVB*, VIII, 288, *s. v. passa*) relacionen *passa* amb *passar*. El primer justifica *passa* 'epidèmia' com a postverbal de *passar* pel fet

2. Així, respectivament, en els diccionaris de la Real Academia de la Lengua, de María Moliner i el més recent *Diccionario del español actual* de M. Seco, O. Andrés, G. Ramos.

que solem usar també aquest verb per a significar 'patir alguna malaltia': *passar el tifus, el nen encara no ha passat el sarampió*.

Amb tot, Coromines acull per a l'explicació etimològica del mot l'observació que Moll havia fet, tot escaridament, en el seu suplement català al diccionari etimològic de W. Meyer-Lübke,³ tot i que, més tard, al *DCVB*, a l'etimologia de *passa* no se'n va fer ressò. En el suplement relaciona *passa* amb el llatí *passio*, igual que *pàssia*. Segons que observa en el pròleg, la inclusió de *pàssia* i *passa* entre claudàtors indica que considera aquests mots «vocables erudits», provinents del llatí *passio*.

Coromines es fa seva la insinuació de Moll i admet que *passa* «sembla ser un prolongament del b. ll. *passio*, en nominatiu, com a cultisme, com sigui que amb el mateix valor també es troba *la pàssia* i *un passi*: de manera que no hi degué haver més que superposició, i interpretació popular de *passio*, sentit pel poble com a idèntic amb el postverbal *passa*» (*DECLL*, VI, 319, s. v. *pas, passar*).

En efecte, des del català antic ja trobem les formes *passi* i *pàssia* com a variants modificades de *passió*, llatí *passio*, sempre referides a la de Jesucrist i, particularment, en la narració evangèlica recitada o cantada a la litúrgia de la Setmana Santa. Potser un dels testimoniatges més antics és de les *Vides de Sants rosselloneses: Fo la sua passió mot semblant a la passi de Jhesuchrist en so que Jhesuchrist soferí passió per la veritat de la fe que defenia*.⁴ Entre molts altres testimoniatges fins als temps moderns (vegeu *DCVB*, VIII, 304, s. v. *pàssia*), té un interès tot especial el de les *Regles de esquivar vocables*, que en el seu afany de preferir sempre les formes cultes i llatinitzants a les tingudes per més populars defensa *passió* contra les dues deformacions

3. F. de B. MOLL, *Suplement català al Diccionari romànic etimològic*, dins *AORLL*, III, 1930, 38, núm. " 2488: PASSIO, 'sofriment' (falta en el REW): [*pàssia* 'narració de la Passió en els Evangelis'; *passa* 'malaltia transitòria però molt estesa']. Aquest suplement, començat a publicar a l'«Anuari de l'Oficina Romànica de lingüística i literatura», vol. I (1928: 179-240), i continuat als vols. II (1929: 7-72), III (1930: 9-72) i IV (1931: 105-169), fou publicat en edició sencera a part amb el títol *Suplement català al «Romanisches Etymologisches Wörterbuch»*, dins les «Publicacions de l'Oficina Romànica» (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928).

4. CH. S. MANEIKIS, F. J. NEUGAARD, *Vides de Sants rosselloneses*, II (Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977), p. 433, 122 r 1, n. 98.

populars *pàssia* i *passi*, que no deixen de traïr, amb tot, una provenença culta.⁵

El llatí tardà *passio*, *passionis* ‘sofriment, turment; torbació anímica’, ben rar, si no és en aquesta accepció, degué usar-se també, almenys en l'àmbit de llengua catalana, en el sentit de ‘malaltia’. Si més no en tenim un testimoniatge que sembla irrefutable en un document del segle XI, redactat ja amb intenció romànica, on apareixen mots llatins, inevitables encara als escriptors: *si es non ei de passione che chavalchar non puxa* ‘si no tinc impediment de malaltia que no pugui cavalcar’.⁶ Però no en tenim més testimoniats. En canvi, *passio*, aplicat en llatí eclesiàstic al suplici de Jesús i especialment a la seva narració evangèlica, perdurà en la mateixa forma llatina del nominatiu, *pàssio*, en cercles sobretot clericals i afins. En àmbits més populars *la pàssio* pogué evolucionar perdent la *-o*, *la passi*, com en *apari-ci, prefaci* (DECLC, VII, 610, s. v. *sal, salpàs*) i fins convertint-se en masculí *lo passi*. De fet, cal observar que fins en els temps actuals, en el que podríem anomenar argot eclesiàstic, la lectura de l’evangeli de la passió de Jesús per Setmana Santa sol dir-se *el pàssio*, mantenint el llatí, però masculinitzat, segurament per l’influx inconscient de formes subjacents com *el text, l’evangeli* de la passió (*Qui cantarà el pàssio? El pàssio, recitat o cantat? Després del pàssio vénen les pregàries*, etc.).

D'altra banda, el poble pogué sentir *la pàssio*, acabada en *-o*, poc coherent amb el gènere femení i el feminitzà canviant la *-o* en *-a*, *la pàssia* (DECLC, VI, 344, s. v. *patir, passió*). El DCVB (VIII, 304, s. v. *pàssia*) documenta *los quatre passis* (1599) i *les quatre pàssies* (1578),⁷ així com l'ús popular de *pàssia* fins als temps moderns: *Més llarg que la Pàssia* (aplicat a una cosa molt llarga), *Ésser com la Pàssia* (ésser molt lent), expressions menorquines.

5. Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les «Regles de esquivar vocables» i «la qüestió de la llengua»* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999; «Biblioteca Filològica», XXXVIII), p. 336-337: 222; *La passió de Jesuchrist se canta, no la pàssia ne el passi*.

6. E. MOREU-REY, *Un document insòlit del segle XI*, «Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat», núm 18 (1980), ps. 99-108. Citat i comentat per Joan BASTARDAS, *La llengua catalana mil anys enrere* (Barcelona, Curial, 1995), ps. 101-103.

7. Cf. BADIA, *op. cit.*, p. 37.

I d'altres sentits de *pàssia*? Ja hem vist al començament la possibilitat que *passa* es relacioni amb *pàssia* 'passió'. Però, abans de considerar directament el mot *passa*, cal tenir present que *pàssia* ja ha tingut també, i potser té encara, el sentit de 'malura epidèmica', com registra el DCVB per al Maestrat: *Hi ha una pàssia de febres. Se moren els bacons perquè hi ha pàssia.*⁸

Finalment, si, com proposa Moll i accepta Coromines, *passa* i *pàssia* són prolongaments del llatí *passio*, ho són per separat o tenen alguna relació directa entre ells? Coromines diu simplement que «no hi degué haver més que superposició, i interpretació popular de *passio*, sentit pel poble com a idèntic amb el postverbal *passa*».

Vist tot aquest *status quaestionis* (sempre a manca de noves possibles informacions documentals) i tenint en compte l'existència encara de *pàssia* 'malura epidèmica' en algunes contrades, crec que podem suposar que *passa* ha estat, més aviat, una superposició del postverbal *passa* sobre *pàssia*, no sobre *passio*, afavorint-hi sens dubte també la mateixa semblança fonètica dels dos mots. T'indriem un fenomen d'etimologia popular, d'homonimització.⁹

L'homonimització formal es dona quan hi ha una aproximació entre dos mots per semblança de significat, més que de significat. El fenomen sol produir-se sovint quan un dels dos mots en qüestió va perdent personalitat, es va quedant isolat significativament per pèrdua de família etimològica.

És ben versemblant que l'ús del mot *pàssia* (si descomptem el cas del Maestrat) hagi anat decaient perquè la gent ha anat perdent i desconeixent el significat de 'patiment' del mot *pàssia*, sorgit del llatí *passio*, si més no aplicat al sofriment humà en general. La gent sap què vol dir *patir*, i pateix sovint i molt. Però el mot *passió*, de la mateixa família, el sol relacionar només encara amb *patir*, aplicat a la *passió*, al suplici de Jesús. Fora d'aquest sentit, *passió* és entès més aviat primàriament com a terme de l'àmbit psíquic, com a 'vehemència afectiva,

8. Cf. DECLC, VI, 344, s. v. *patir*, *passió*, que registra un text també del Maestrat amb un ús de *pàssia* en el sentit de 'moviment de por, esporuguitment': *y als cristians se'ls pega aquella pàssia: un esgarri només, que un moment dura.*

9. Fenomen tan clarament exposat per Joan VENY, *Mots d'ahir i mots d'avui* (Barcelona, Ed. Empúries, 1991), ps. 74-93.

impulsiva, sensual, sexual', no pas com a 'sofriment' físic. Ja ha quedat ben lluny l'ús de *passió* en sentit de 'malaltia', com en aquell document del segle xi. D'aquí ve, doncs, que la variant *pàssia* hagi perdut el significat de 'patiment d'una malaltia' que hom suporta i hagi estat substituïda pel seu semblant o parònim *passa* 'malaltia que sobrevé, que *passa*'. Però hem de considerar aquest postverbal de *passar* tan sols com a 'acció de passar alguna malaltia —com a subjecte— per algun grup humà o animal' o també com a 'acció de passar, travessar, algun grup humà o animal —com a subjecte— una malaltia'? Perquè, de fet, el verb *passar* ha estat usat també sempre en el sentit de 'travessar, algú, un espai físic, temporal o *situacional*': *Passar una malaltia, els tifus, fam, set, ànsia, penes i treballs, un examen. Passar un bon moment, una crisi. Passar-ho bé, malament*. Per tant, quan diem que *hi ha una passa de grip*, cal entendre que *la grip passa per la gent* o també que *la gent passa per la grip*?

Mirant-ho bé (i filant molt prim), és clar que també podríem considerar el fenomen estudiat com un cas d'*homonimització semàntica*, en què el significat d'un dels parònims provoca una interferència formal de l'altre: el significat de 'malaltia que sobrevé, que cau quan menys s'espera' que té *pàssia* ha atret el parònim *passa* 'una incidència que sobrevé, que passa; el fet de travessar una situació'. I també li podríem atribuir la modalitat d'*homosemització*, en què es produeix un acostament del significat d'un mot al d'un altre que li és parònim: el significat de 'patiment' de *pàssia* s'ha acostat al de 'fet de passar, sobrevenir alguna cosa; de travessar una situació' del seu parònim *passa*.

Tot plegat ens corrobora l'assenyada conclusió a què arriba Joan Veny¹⁰ de proposar per a aquestes modalitats d'etimologia popular el terme més genèric i potser més expressiu i tot d'*atracció paronímica*, que pot incloure en molts casos d'aquests fenòmens matisos d'interpretació a vegades subtils, però al capdavant complementaris.

En resum, l'existència documentada de *passa* almenys des del 1575 (O. Pou) fa veure que l'homonimització *passa* / *pàssia* —si l'acceptem— és ja força antiga. D'altra banda, la conservació de *pàssia*

10. VENY, *op. cit.*, p. 92.

'malura epidèmica' al Maestrat (i possibles altres indrets) es podria considerar un arcaisme de colonització tardana i d'àrea perifèrica.

Tot i la innegable relació del baix llatí *passio* amb *pàssia* / *passa*, és, si més no, inexacte de dir que *passa* és un prolongament del baix llatí *passio*, com fa Coromines, o d'incloure tot simplement *passa*, igual que *pàssia*, com a derivat del llatí *passio*, com fa Moll. En tot cas, la relació *pàssia* / *passa* fóra més explicable, crec, en la forma exposada.

O bé, filant encara més prim, no podríem potser admetre per a *passa* la possibilitat de dos significats etimològics, un de remot (*passio* / *pàssia*) i un altre d'immediat (*passar* / *passa*), acceptant que és un mot que ha canviat de significat etimològic sense canviar de referent, com proposa Joan Bastardas per a l'etimologia del mot *astor* (*accipiter* / *acceptor*)?¹¹ No s'hauria pogut produir en *pàssia* / *passa*, no ja la modificació del significat, sinó la modificació del significat etimològic? *Pàssia* havia perdut sentit per als usuaris de la llengua, aplicat a una 'malaltia que es pateix', mentre que *passa* tenia més sentit, aplicat a una 'malaltia que apareix inesperadament; al fet de travessar una malaltia', com aplicat a 'qualsevol fenomen social que es produeix i es repeteix en un moment donat també d'una manera insòlita'.

Fora que considerem —com conta Joan Bastardas que li deien amb una certa malícia— que tot plegat són coses de *finòlegs*.

JORDI BRUGUERA

11. Joan BASTARDAS, *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* (Barcelona, Edicions 62, 1996), ps. 86-87.